

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/90998>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-08 and may be subject to change.

Derdewegdenken in de DDR: alternatieve voorstellingen van het socialisme rond de Wende

JACCO PEKELDER

De Derde Weg roept tegenwoordig vooral associaties op met Tony Blairs *New Labour* en Gerhard Schröders *Neue Mitte*. Hun aanhangers beschouwen het begrip als de succesformule voor de moderne sociaal-democratie, die door de kapitalistische realiteit is gehard en met nieuw elan is gevuld. In de ogen van tegenstanders is het concept daarentegen slechts bedoeld om de volledige omhelzing van het kapitalisme door sociaal-democraten als Blair en Schröder te legitimeren. Uit *Zwischen Realität und Utopie. Das Konzept des 'dritten Weges' in der DDR 1989/1990*, de dissertatie van de Belgische politicoloog Dirk Rochtus, blijkt dat zo'n jaar of twaalf geleden in de DDR een heel andere Derde Weg de ronde deed.

De term 'Derde Weg' werd daar voor het eerst gebruikt, schrijft Rochtus, door een groep hervormingsgezinde intellectuelen binnen de regerende communistische partij van de DDR, de SED. Zij waren al eind 1988 – ruim vóór Honeckers val in oktober 1989 – begonnen samen na te denken over een verbeterd socialisme, daartoe geïnspireerd door Gorbatsjovs *perestrojka*. Eind november 1989, temidden van de omwenteling in Oost-Duitsland en aan de vooravond van een crisiscongres van de SED, deden zij een oproep aan hun partijgenoten. Zij verklaarden dat de DDR een derde weg moest gaan, tussen het oude communistische *Staatsmonopol* en westers *Monopolkapitalismus* in.

Op het crisiscongres, de *Außerordentlicher Parteitag* in december 1989, vond een rigoureuze afrekening met de oude partijleiding plaats – na Honecker moest ook het vernieuwde

Politbureau van Egon Krenz het veld ruimen. De SED mat zich een nieuwe naam aan, *Partei des Demokratischen Sozialismus* (PDS). Op influistering van de intellectuelen noemde de nieuwe partijvoorzitter Gregor Gysi de Derde Weg de oplossing voor de crisis van het 'administratief-centralistische socialisme', zoals hij de SED-dictatuur aanduidde. Gysi deed deze uitspraak ongeveer een maand nadat Helmut Kohl zijn tienpuntenplan voor de Duitse eenheid had gelanceerd. Gysi en de SED-intellectuelen zagen helemaal geen heil in het samengaan van beide Duitse staten. Als de DDR een van de Bondsrepubliek afwijkende sociaal-economische en politieke opbouw zou hebben, zou zo'n vereniging misschien kunnen worden afgewend. In die zin bood de Derde Weg voor de DDR een mogelijkheid tot overleven.

Natuurlijk stond de Derde Weg ook voor een ideaal sociaal-politiek stelsel, dat een alternatief zou vormen voor zowel het ondemocratische bureaucratencommunisme à la Honecker als voor het kapitalisme en de westerse consumptiemaatschappij. Rochtus wijst er terecht op dat er in die zin in veel bredere kring in de DDR sprake was van zoeken naar een derde weg, al werd die dan lang niet altijd zo genoemd. Dat bleek in het najaar van 1989, toen in Oost-Duitsland allerlei oppositiebewegingen in de openbaarheid optraden: *Neues Forum*, *Demokratie Jetzt*, de *Sozialdemokratische Partei*, om er enkele te

Dirk Rochtus: *Zwischen Realität und Utopie. Das Konzept des 'dritten Weges' in der DDR 1989/1990*.

Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 1999; 306 blz.; DM 49,-; ISBN: 3-933240-56-5

noemen. Uit hun oproepen, politieke programs e.d. bleek dat zij over het algemeen niet op de zegeningen van het kapitalisme hun hoop hadden gevestigd. Zij etaleerden juist een sterke afkeer van het westers economisch model. De meeste groeperingen zochten een oplossing voor de crisis in de DDR aanvankelijk in verbetering van het socialisme en zij lanceerden allerlei alternatieve concepties van het socialisme. Na verloop van tijd, toen de Duitse eenheid de agenda steeds meer ging bepalen, werd de Derde Weg daarnaast voor sommige opposanten, net als voor Gysi en andere SED/PDS'ers, een laatste strohalm voor de DDR.

Zo traden SED'ers en opposanten soms samen aan voor behoud van de DDR – noem het maar ironisch. Rochtus is door deze parallellen geprikkeld geraakt en heeft ze in zijn boek aan een nader onderzoek onderworpen. Al mag betwijfeld worden of de intellectuele hervormers binnen de SED en de opposanten daarbuiten zoveel met elkaar gemeen hadden, voor zijn onderzoek heeft Rochtus de moed gehad hun voorstellingen van een beter socialisme samen te vegen onder de noemer van de Derde Weg en ze in één onderzoek onder de loep te nemen. Hij wilde, zo blijkt uit de inleiding, de geschiedenis en de denkwereld van diegenen in de DDR

analyseren, die bleven geloven dat 'het socialisme op zich zelf een goed idee was, zij het dan slecht uitgevoerd'.

Tien hoofdstukken lang gaat hij vervolgens in op de voorgeschiedenis en ontwikkeling van derdewegdenken in de DDR rond de *Wende*. Hij zet de ideeën die hij behandelt trefzeker neer en weet slagvaardig te citeren. Merkwaardige voorvallen passeren soms de revue, zoals de actie van de Nederlandse dominee Dick Boer, werkzaam bij de Nederlandse Oecumenische Gemeente in Oost-Berlijn. Geïnspireerd door de actie-*Stop de neutronenbom* uit 1977, nam deze communistische dominee eind november 1989 het initiatief tot een oproep van enkele Oost-Duitse intellectuelen, onder wie Stefan Heym en Christa Wolf, tegen 'uitverkoop van de DDR', onder de titel *Für unser Land*.

Rochtus biedt al met al veel informatie over de interne intellectuele

onrust in de SED, ook een factor in de val van het regime, alsmede over de politieke concepties van de opposanten. Het blijft echter de vraag of hij niet wat te gemakkelijk ook al diegenen tot derdeweggers bestempelt die misschien om tactische redenen of uit politieke schuchterheid in de laatste fase van de SED-dictatuur om hervorming van het socialisme vroegen. Hadden zij in meerderheid niet toch een westers stelsel voor de DDR op het oog, maar durfden zij dat aanvankelijk nog niet te eisen? Dat de SED binnen enkele maanden de macht zou moeten afstaan, konden zij immers niet weten. Zij durfden het waarschijnlijk zelfs niet te hopen. Er was in het najaar van 1989 nogal wat moed voor nodig om politieke hervormingen in de DDR te bepleiten. Niet alleen ging er nog steeds een sterke, zij het afnemende dreiging uit van de SED en haar 'schild en zwaard', de Stasi, maar ook moesten

de opposanten rekening houden met de Sovjetunie. Het was raadzaam hervormingseisen voorlopig toch enigszins in *perestrojka*-achtige termen te gieten om de grote broer niet tot ingrijpen uit te nodigen. Toen door de val van de Muur en door Kohls tien punten het perspectief van opheffing van de DDR veel sterker werd, verloren veel opposanten, misschien wel de meesten, ras hun socialistische veren. De slinkende groep die door wilde gaan met de DDR, al was het maar om vanuit een sterkere positie over Duitse eenheid te onderhandelen, verloor greep op de ontwikkelingen. Rochtus vernauwt zijn blik in de laatste hoofdstukken van zijn boek tot die groep. Dat hij daarmee enigszins het verhaal van de verliezers vertelt, siert hem. Rochtus zelf lijkt er zelfs trots op.

JACCO PEKELDER werkt als onderzoeker bij het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis in Nijmegen.

Memoires van een liberaal internationalist

JAN HOEKEMA

'Hij is van alles geweest, behalve ambassadeur.' Aldus de achterflap van het boek van (thans) senator voor de VVD, oud-minister, oud-staatssecretaris (van Defensie en Buitenlandse Zaken), oud-diplomaat, oud-Kamerlid en oud-secretaris-generaal van de West-Europese Unie (WEU), Wim van Eekelen. In deze indrukwekkende serie functies heeft Wim van Eekelen zich consequent ingezet voor zowel de versterking van de transatlantische relatie en de vitaliteit van het NAVO-bondgenootschap als de verdieping van de Europese integratie. Een in Nederland en zeker in zijn partij nogal bijzondere combinatie. Van Eekelen was en is bovenal internationalist, een eigen-

schap die hij in de VVD deelt met bijvoorbeeld Voorhoeve en die, vergeleken met toonaangevende politici in die partij (Jorritsma: 'Chirac is een engerd'), in positieve zin opvalt.

Het boek is redelijk dik (ruim 270 bladzijden tekst) en het geeft een aardig inkijkje in de ambtelijke en politieke wereld, met in mijn ogen de nadruk op de eerstgenoemde. Ik bedoel daarmee eigenlijk dat Van Eekelen wat mij betreft altijd vooral (top)ambtenaar is geweest, en in mindere mate politicus. Zijn redeneringen zijn zeker niet a-politiek,

W.F. van Eekelen: Sporen trekken door strategische jaren.

Meppel: Uitgeverij Ten Brink, 2001; 288 blz.; f 39,95; ISBN 90-804839-7-4

en bovendien van een hoog intellectueel-analytisch gehalte, maar de indruk dat hij een beetje verdwaald en zelfs wat miskend is geraakt in de Nederlandse politiek, wordt door dit boek bevestigd.

Nu kan ik uit eigen ervaring meespreken over de overgang van de diplomatie naar de politiek. Met die ervaring meen ik te kunnen constateren dat wat Van Eekelen vooral dwars heeft gezeten, zijn gebrek aan